

BOSHLANG'ICH ADABIY TA'LIMDA FANGA OID KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING REFLEKSIV- BAHOLASH IMKONIYATLARI

ABDULLAYEVA FERUZA NURILLAYEVNA

Buxoro davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasini professori, PhD.

feruzaabdullayeva186@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich adabiy ta'limda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirishni o'quvchining dastlabki va keyingi badiiy talqinlari o'rtasidagi farq orqali kuzatishning metodik imkoniyatlari yoritiladi. To'rtinchi sinf darsligidagi Meri Joslinning «Marvarid» hikoyasi asosida qahramon maqsadi, boylik va baxt haqidagi tasavvur, saxiylik hamda fikr o'zgarishi talqin qilinadi. Mualliflik pozitsiyasida o'quvchi javobini faqat «to'g'ri» yoki « noto'g'ri » deb baholash yetarli emasligi; matnni idrok etish, sababiy tahlil va asosli xulosa turli kuzatiladigan belgilar orqali farqlanishi asoslanadi. Refleksiv baholash dastlabki taassurotni asardagi dalillar bilan qayta taqqoslash faoliyati sifatida taklif etiladi. Yondashuv nazariy-metodik bo'lib, amaliy samaradorlikka oid sonli natijalar berilmaydi.

Kalit so'zlar: refleksiv baholash, fanga oid kompetensiya, badiiy idrok, matniy dalil, shakllantiruvchi baholash, adabiy ta'lim, to'rtinchi sinf.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности рефлексивного оценивания предметных компетенций в литературном образовании младших школьников. Рассказ Мэри Джослин «Marvarid» («Жемчужина») анализируется с точки зрения изменения представлений персонажа о богатстве, счастье и щедрости. Авторская позиция состоит в необходимости различать первоначальную читательскую реакцию, причинное объяснение и вывод, подкреплённый текстовыми

доказательствами. Предлагается использовать сопоставление раннего и уточнённого суждений учащегося как источник формирующей обратной связи. Изложенные положения не являются сообщением об экспериментальных результатах.

Ключевые слова: рефлексивное оценивание; предметные компетенции; литературное восприятие; аргументация; формирующая обратная связь.

Annotation: The article examines reflective assessment as a way of observing the development of subject-specific competencies in primary literary education. Mary Joslin's Grade 4 story *Marvarid (The Pearl)* provides material for discussing changes in a character's understanding of wealth, happiness, and generosity. The author's approach distinguishes first impressions, causal interpretations and conclusions supported by textual evidence. Comparing pupils' earlier and revised judgements is proposed as a source of formative feedback rather than a simple right-or-wrong test. The study is conceptual and does not report invented experimental outcomes.

Key words: reflective assessment; literary interpretation; formative feedback; reading literacy; subject competencies.

Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini baholashda o'quvchining savolga to'g'ri javob bergani odatda asosiy ko'rsatkich deb qabul qilinadi. Biroq badiiy asarning mohiyatini anglash, qahramon harakatiga baho berish va o'z xulosasini asoslash bir xil javob orqali to'liq aniqlanmaydi. Bola voqea kim bilan sodir bo'lganini aniq eslab qolishi, lekin uning sababini tushuntira olmasligi mumkin; boshqa bola esa ayrim tafsilotni unutgan bo'lsa-da, asardagi asosiy ma'naviy ziddiyatni ilg'ashi mumkin. Shunday ekan, badiiy idrok va fanga oid kompetensiyalarni baholashda natijaning o'zidan tashqari, o'quvchi qanday fikriy yo'l orqali bu natijaga kelganini aniqlash zarur.

Bizningcha, adabiy ta'limdagi shakllantiruvchi baholashning eng muhim xususiyati o'quvchini avvalgi fikriga qaytarishdir. O'qish boshida bildirilgan

taassurot o'quvchi uchun tabiiy va qimmatli; lekin matn davomida uning to'ldirilishi yoki o'zgarishi haqiqiy badiiy anglashning ko'rinishi bo'lishi mumkin. P. Blek va D. Uilyam shakllantiruvchi baholashni o'quv jarayonini keyingi qadamga olib chiquvchi teskari aloqa bilan bog'laydi [2]. L. Rozenblattning kitobxon va matn o'rtasidagi faol munosabat nazariyasi esa shaxsiy talqin adabiy idrokdan ajralmasligini eslatadi [3]. Ushbu ikki qarashni boshlang'ich sinfda uyg'unlashtirish talqinning erkinligini saqlash bilan birga, uning matnga tayanganligini aniqlashni talab qiladi.

Mazkur masala 4-sinf «O'qish savodxonligi» darsligining I qismidagi Meri Joslinning «Marvarid» hikoyasi misolida yoritildi [1]. Asarda Joshning topilgan marvaridni Rubenga berishi, Rubenning butun umr boylik orttirishga intilishi, nihoyat badavlat bo'lsa ham baxtni his eta olmasligi va eski do'stining hayotga boshqacha qarashini tan olishi bayon qilinadi. Hikoyadagi muhim qarama-qarshilik marvaridning qimmatbaho buyum sifatidagi qiymati bilan insoniy saxiylik, do'stlik va mamnunlikning ma'naviy qimmati orasida yuzaga keladi. Aynan shuning uchun bu asar faqat voqealar ketma-ketligini tekshirish uchun emas, o'quvchining baholovchi xulosasi qanday asoslanishini ko'rish uchun ham qulaydir.

Darslikda Josh nega marvaridni bergani, Ruben hayoti qanday o'zgargani, nega u baxtli bo'lmagani va asarga nima uchun «Marvarid» deb nom qo'yilgani haqidagi savollar mavjud [1]. Bu savollar bir qator tushunish darajalariga murojaat qiladi. Mualliflik qo'shimchasi sifatida esa o'quvchi javoblarini «dastlabki fikr — matndagi aniqlashtiruvchi dalil — keyingi xulosa» bog'lanishida qayd etish taklif etiladi. Bunda dars boshidagi hukmga keyinroq qaytish o'quvchiga o'z fikrining qaysi jihati o'zgarganini ko'rsatish imkonini beradi. Yangi texnikaning muhim sharti bu o'zgarishni ballning avtomatik ortishi sifatida emas, matnni qayta anglashning mazmuniy belgisi sifatida talqin qilishdir.

«Marvarid» hikoyasining dastlabki epizodi o'quvchi oldiga oddiydek tuyulgan savolni qo'yadi: topilgan qimmatbaho buyum kimga tegishli va undan foydalanish to'g'risida kim qaror chiqarishi mumkin? Bolalar topgan narsaning egasi Josh bo'lishini aytishi mumkin; darslikning mavjud savollarida ham ayni munosabat nazarda tutilgan. Biroq voqeaning badiiy mohiyati huquqiy egalik bilangina cheklanmaydi. Josh marvaridni boshqa bolaga beradi, chunki uning quvonchini ko'radi. Shu nuqtada predmetning moddiy qiymati bilan munosabatning ma'naviy qiymati bir-biridan farqlana boshlaydi. Agar o'qituvchi «Josh juda saxiy» degan tayyor xulosani e'lon qilsa, bola vaziyatning ushbu ikki qatlami ustida mustaqil o'ylash imkoniyatini yo'qotishi mumkin.

Shuning uchun birinchi o'qishdan oldin «Qimmatbaho narsani berish doim yo'qotishmi?» degan savol o'quvchilarning dastlabki qarashini bilishga xizmat qilishi mumkin. Kimdir «ha, chunki u endi o'zingda qolmaydi» desa, boshqa bola «yo'q, chunki do'st xursand bo'ladi» deb javob berishi ehtimol. Bu javoblarning hech biri boshidayoq asarning yakuniy ma'nosi sifatida belgilab qo'yilmaydi. Hikoya o'qilgach, o'quvchidan Joshning qarori qanday oqibatlariga olib kelganini izohlash so'raladi. Bunda bola dastlabki iqtisodiy qiymat haqidagi tushunchaga boshqa — ijtimoiy va hissiy — qiymatni qo'shishi mumkin. Refleksiv baholashning dastlabki dalili ana shu o'zgarishning so'z orqali ko'rinishidir.

Asar davomida Rubenning marvaridlarga tobora berilishi, savdo bilan shug'ullanishi va badavlat bo'lishi bayon etiladi. Bu voqealarni qayta aytib berish o'qib tushunishning zarur qismi, biroq adabiy tahlil uchun yetarli emas. O'quvchidan «Ruben qanday muvaffaqiyatga erishdi?» va «U nimadan mahrum bo'ldi?» savollariga alohida javob berish so'ralsa, tashqi yutuq bilan ichki qoniqish o'rtasidagi tafovut ochiladi. Boylikni orttirish o'z-o'zidan salbiy holat sifatida ko'rsatilmaydi; muallif yaratgan ziddiyat — inson o'zi istagan narsaga ega bo'lsa ham, boshqalarga yaqinlik va xotirjamlikni sog'inishi

mumkinligidadir. Bu noziklik saqlanmasa, hikoya «boy bo'lish yomon» degan soddalashtirilgan xulosaga aylanib qoladi.

Rubenning tug'ilib o'sgan joyiga qaytishi ham sababiy tahlil uchun muhimdir. U ko'plab marvarid va boylik orttirgan, ammo eski do'sti Joshni eslagan. Shu o'rinda o'quvchi birinchi taassurotiga qaytib, «Ruben uchun marvarid boshida nimani bildirardi, keyin nimani anglatdi?» savoliga javob beradi. Dastlab buyum orzu va muvaffaqiyat timsoli sifatida namoyon bo'lsa, keyin u eski do'stlikni eslatuvchi belgi sifatida qayta talqin qilinishi mumkin. Albatta, bu talqin matn bilan asoslanishi shart: o'quvchi Rubenning uyiga qaytish istagini va Josh haqidagi xotiralarini dalil sifatida ko'rsatishi lozim. Badiiy ramzni tushunish shunday qilib abstrakt ta'rifdan emas, voqealarning qayta anglanishidan kelib chiqadi.

Hikoya yakunida Joshning qimmatbaho hadyadan voz kechishi o'quvchining avvalgi fikrini yanada chuqurlashtiradi. U boylikdan nafratlangani uchun emas, o'z hayotidan mamnunligi va borini boshqalar bilan bo'lishish zarurligini bilgani sababli taklifni qabul qilmaydi. Bu qarorni oddiy «olmayman» javobi orqali baholash matndagi hayotiy pozitsiyani to'liq aks ettirmaydi. Shu bois «Josh taklifni nima sababdan rad etdi?» savolidan so'ng «Ruben oxirida do'stining qaysi fikriga qo'shildi?» degan savol beriladi. Birinchi savol qahramon motivini, ikkinchisi boshqa qahramon talqinidagi o'zgarishni ochadi. O'quvchi ikkalasini bog'lay olsa, uning javobida sabab va xulosa aloqasi yuzaga kelganini kuzatish mumkin.

Fanga oid kompetensiyalarni baholash uchun biz uchta farqlangan belgi muhim deb hisoblaymiz. Birinchisi — idrokiy aniqlik: o'quvchi kim, qachon, qaysi vaziyatda qanday harakat qilganini matnga mos bayon etishi. Ikkinchisi — tahliliy asoslanganlik: u qaror va oqibat o'rtasidagi munosabatni tushuntirishi, muayyan epizodga murojaat qilishi. Uchinchisi — refleksiv yaxlitlik: dastlabki fikrining qaysi qismi saqlanganini, qay biri yangi dalil ta'sirida o'zgarganini anglatishi. Ushbu belgilar tayyor sertifikatlangan baholash shkalasi emas,

maqola doirasida ishlab chiqilgan mualliflik kuzatuv mezonlaridir. Ularning ishonchliligini ekspert bahosi va o'quvchi javoblari asosida tekshirish zarurati saqlanadi.

Shakllantiruvchi qayta aloqada o'qituvchi barcha javoblarni bir vaqtning o'zida tuzatishga urinmasligi maqsadga muvofiq. Agar o'quvchi Rubenning boylik orttirganini bilsa-yu, nega baxtli bo'lmaganini tushuntira olmasa, savol aynan ichki qoniqish bilan do'stlik munosabatiga yo'naltiriladi. Agar bola Joshni «yaxshi odam» deb atab, dalil keltirmasa, qaysi voqea uning saxiyiligini ko'rsatishini so'rash yetarli bo'lishi mumkin. Bunday yordam tayyor javobni aytishdan farqlanadi. Blek va Uilyamning formativ baholash talqini [2] nuqtayi nazaridan o'quvchi xatosi yakuniy hukm emas, keyingi o'qish amalining yo'nalishini bildiradigan ma'lumotga aylanishi kerak.

O'quvchi refleksiyasini tashkil etish uchun kichik «fikir izohi» yozuvi ham foydali bo'lishi mumkin: «Dastlab ... deb o'yladim, chunki Hikoyadagi ... voqeadan keyin ... degan xulosaga keldim». Bu jumla qolipining o'zi muvaffaqiyat mezonini emas; bola undagi bo'sh joylarni mazmunsiz umumiy so'zlar bilan to'ldirishi ham mumkin. Shuning uchun haqiqiy baholash o'quvchi tilga olgan dalilning matnga muvofiqligi va undan kelib chiqqan xulosaning mantiqiyiligi bilan belgilanadi. Refleksiya «fikrimni o'zgartirdim» deyish bilangina cheklanmay, nima sababdan o'zgartirganini ko'rsatgandagina kompetensiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Badiiy idrokni baholashni faqat nutq ravonligiga tenglashtirish ham mumkin emas. Ayrim o'quvchi nozik ma'noni his qilishi, lekin uni uzoq jumla bilan izohlashga qiynalishi mumkin. Shu bois baholashda og'zaki qisqa javob, matndan dalilni ko'rsatish va yozma xulosa bir-birini to'ldiruvchi dalillar sifatida qaralishi maqsadga muvofiq. Duke va Kartraytning o'qishdagi faol o'zini boshqarish jarayonlariga oid qarashlari [4] fikrni tekshirishning mustaqil rivojlanish vazifasi ekaniga nazariy asos beradi. Biroq aynan «Marvarid» hikoyasiga mos uch ko'rsatkichli tahlilni qo'llash — ushbu maqoladagi

mualliflik taklifi bo'lib, uning statistik samaradorligi hali alohida o'rganilishi kerak.

Natijada baholash dars oxirida o'quvchi nima deganini ro'yxatga olishdan ko'ra kengroq pedagogik mazmun kasb etadi. O'quvchi bir voqeani avval moddiy manfaat, keyin insoniy munosabat, so'ng shaxsiy qoniqish va saxiylik nuqtayi nazaridan qayta anglaydi. Bunda oldingi fikrning butunlay noto'g'ri bo'lishi shart emas: ba'zan unga yangi qatlam qo'shiladi. Mualliflik nuqtayi nazarimizcha, reflektiv baholashning ayni kuchli tomoni shunda — u bilimning son jihatdan ko'payishini emas, ma'noning qanday chuqurlashganini ko'rishga yordam beradi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda fanga oid kompetensiyalarni baholashning imkoniyatlari yakuniy javobni qayd etish bilangina chegaralanmaydi. «Marvarid» hikoyasida o'quvchining Josh saxiyliги, Rubenning boylik va baxt haqidagi tushunchasi hamda qahramonlarning keyingi qarorlari ustidagi mulohazasini vaqt bo'yicha taqqoslash badiiy talqinning rivojlanishini kuzatishga xizmat qilishi mumkin. Mualliflik yondashuvida idrokiy aniqlik, tahliliy asoslanganlik va reflektiv yaxlitlik alohida, lekin bog'liq ko'rsatkichlar sifatida ajratiladi. Bunday yondashuv o'qituvchiga o'quvchi nimani tushunganini va qaysi fikriy qadamda yordamga muhtojligini farqlash imkonini beruvchi metodik asosdir. Uning empirik ishonchliligi esa maxsus kuzatuv hamda baholovchilar kelishuvi orqali tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toirova M. E. O'qish savodxonligi. 4-sinf, I qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 80 b. (M. Joslin, «Marvarid», bosma 22–26-betlar).
2. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 1998. – Vol. 5(1). – P. 7–74. DOI: 10.1080/0969595980050102.

3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Bayoz, 2022. – 304 b.

4. Rosenblatt L. M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.

5. Duke N. K., Cartwright K. B. The Science of Reading Progresses: Communicating Advances Beyond the Simple View of Reading // Reading Research Quarterly. – 2021. – Vol. 56(S1). – P. S25–S44. DOI: 10.1002/rrq.411.

6. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 47-50.

7. Palincsar A. S., Brown A. L. Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities // Cognition and Instruction. – 1984. – Vol. 1(2). – P. 117–175. DOI: 10.1207/s1532690xci0102_1.